

JUSTINAS MARCINKEVIČIUS

Lietuvos rašytojų sąjunga, K. Sirvydo 6, 2600 Vilnius, Lietuva

ŽODŽIO TARNYBA

Palaiminta ranka, glostanti vaiko galvą, laikanti knygą arba tiesianti ją – kaip duoną – kitam.

Triskart palaiminta ranka, kuri štai jau 450 metų tiesia mums, lietuvininkump ir žemaičiump, mūsų RAŠTĄ. Visa Lietuva šiandien susitelkė prie tos rankos, susirinko aplink savo KNYGĄ. Nors tik nedaugelis yra ją matę, tačiau visi tiki, kad ji yra. Ji turi būti, nes be jos nebūtų ir Lietuvos. Todėl ir turime du karalius: Mindaugą, sukūrusį Lietuvos valstybę, ir Mažvydą, sukūrusį Lietuvos knygą. Valstybę kūrė politinės, karinės jėgos, knygą – dvasinės, intelektualinės pastangos. Knyga, kaip ir valstybė, kyla iš tautos. Kad ir kokie sudėtingi būtų valstybės ir knygos santykiai, knyga visada yra arčiau žmogaus nei valstybė. Todėl ir Mažvydo karalystė gilesnė už Mindaugo.

Žinoma, kaip ir Mindaugas, Mažvydas savo žygyje nebuvo vienas. Kartu su juo, o gal net ir pralenkdami jį, į knygos valstybęėjo pirmieji mūsų šviesuoliai intelektualai Stanislovas Rapolionis, Abraomas Kulvietis. Jų kišenėse kaip gyvi spurdėjo ankstyvieji giesmių, psalmių, litanių vertimai. Vilniaus liuteronų-reformatų kolegijoje, kur yra mokytojavęs ir Mažvydas, matyt, ne sykį buvo kalbama apie knygą, prie žvakių šviesos skaitomi, perrašinėjami ir tobulinami lietuviški poterių tekstai. Vienoje kitoje bažnyčioje kartais jau pasigirsdavo ir lietuviškas žodis – giesmės, maldos, religinės formulės pavidalu. Lietuva jau buvo subrendusi knygai, ji, galima sakyti, šaukėsi knygos, nors galbūt ir nebuvo pasirengusi jos deramai priimti, nes knygos patekėjimą Lietuvos padangėje užtemdė įnirtinga religinė kova. Vilniuje didikų rūmuose galima buvo rasti knygų lenkų, lotynų, vokiečių, italų, prancūzų ir kitomis kalbomis, bet niekas turbūt nepasigirdavo čia lietuviškos knygos. Lietuvos diduomenė, bajorija, bažnyčia slinko į Liublino uniją, susirūpinusios savo valdomis, tarnybomis, privilegijomis, antspaudais ir herbais. Kur jau ten lietuvių kalba, o juo labiau lietuviška knyga!

Koks skaudus istorijos paradoksas, kokia graudi likimo ironija lydi lietuvišką raštą nuo pačių pirmųjų jo žingsnių! Kaip žinome, Vilniuje 1522 m. išspausdinta pirmoji baltarusiška knyga, po šešių dešimtmečių – ir pirmoji latviška knyga. Tiktai lietuviška knyga, kaip kokia podukra, išvaryta iš namų, išstumta iš Vilniaus ir Lietuvos, buvo priversta ieškotis duonos ir pastogės kitame krašte, kitos kunigaikštystės sostinėje, jeigu taip galima pasakyti, kitoje religinių, ideologinių barikadų pusėje. Žinoma, galima guostis, kad Prūsijoje tais laikais gyveno nemažai lietuvių, kad kai kuriose parapijose, pavyzdžiui, Ragainės, Mažvydui čia atvykstant, lietuvių liuteronų dar būta beveik dvigubai daugiau nei vokiečių. Tuo tarpu Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, kaip teigia istorikai, lietuviai tuo metu tesudarė apie 20 % visų valstybės gyventojų. Be abejo, absoliuti jų dauguma buvo sprangios bėralinės duonos, bado, maro ir baudžios žmonės. Prie jų dar galima priskirti vieną kitą smulkesnį bajorą ar miestelėną. Tai ir buvo visa lietuvių kalbos liaudis, jos žmonės, jos vaikai, gyvenantys su viena ar kita jos tarme.

Mažvydas ir ateina iš tos *lietuvių* kalbos Lietuvos, jis ir kreipiasi į ją kaip koks apaštalas – jautriai, intymiai: “broliai seserys”... Lyg sėdėtų kartu su jais vargo grytelėje ir iš vieno molinio dubens ar medinės niekočios prastą kalbos viralą srėbtų. Iš čia, nuo šito stalo, skelbdami dvasinį artimumą ir bendrystę lyg žegnonė į knygos pavadinimą ir jos esmę atėjo tie “prasty žadei”, t. y. paprasti žodžiai. Mažvydas, galima sakyti, davė toną visai mūsų raštijai, nubrėžė *demokratinę* intelektualinio augimo kryptį. Nuo šiol – nuo 1547 m. sausio 8 d. – lietuvių RAŠTAS įsipareigojo tiems broliams ir seserims, į kuriuos tik užgimęs kreipėsi, įsipareigojo žmogui ir jo kalbai. Jau pirmoji mūsų knyga siekė suprasti lietuvių kalbos Lietuvą ir būti jos suprasta. Būtent šitas mūsų rašto sickis, jo demokratizmas ir gelbėjo jį tamsiaisiais istorijos amžiais, nes argi, sakykim, spaudos draudimo metais mūsų knygnešys būtų nešęs iš tos pačios Prūsijos nesuprantamą laikraštį ar knygą, nors ir parašytą lietuviškais rašmenimis? Ar gi ne “prasty žadei” buvo Donelaitis, Strazdas, Daukantas, Vienažindys, Maiaronis? Niekas lig šiol taip tiksliai, taip aktualiai nesuformulavo rašto misijos, jo priedermės kaip pats Mažvydas savo “Giesmių krikščioniškų” pirmosios dalies lotyniškoje pratarmėje: “<...> kad žodžio tarnyba išliktų ir mūsų kalba ir persiduotų būsimoms kartoms”¹. Žodžio tarnyba! Pasakyta amžiams. Neabejoju, pasakyta ir mums, nes Mažoji Lietuva ne sykį rašė, mąstė ir kalbėjo už Didžią-

¹ *Mažvydas M.* Pirmoji lietuviška knyga. Vilnius, 1974. P. 41.

ją Lietuvą. Turėjo praeiti dar keli dešimtmečiai, kol pagaliau didžialiejuvis Mikalojus Daukša savo Postilės prakalboje išsakė tas pačias mintis ir idėjas apie tarnybą tėvų žemei, papročiams ir kalbai. Norėčiau pabrėžti, kad iš šios tarnybos Mažvydas su Daukša nė vieno mūsų dar nėra atleidęs. Nebent mes patys pabėgom, pasitraukėm, apleidom ją ar išdavėm.

Žodžio tarnyba – tai dvasios tarnyba. Kas rūpinasi žodžiu, tas rūpinasi dvasia, jos sveikata ir tvirtybe, jos kūrybingumu. Pirmoji mūsų knyga pilna rūpesčio būtent dėl žmogaus dvasios likimo: ji moko, bara, reikalauja, ji rodo į amžinybę, į dangų, grasindama pragaro tamsa ir amžina prapultimi. Šiaip ar taip, Mažvydo knyga eksponuoja, išskleidžia *gyvą* dvasią, ieškančią išsigelbėjimo, kylančią ir klumpančią po žemės vargų ir nuodėmių našta, nuolankiai šnabždančią poterius, su viltimi kartojančią tikėjimo tiesas arba sugrubusia širdimi giedančią:

*Apmazgak mus nog piktibiu,
Taip ir nog visu biauribiu.*

Nesunkiai galima įsivaizduoti to meto žmogų, atsivertusį Mažvydo knygoje elementorių – “Pigų ir trumpą mokslą skaityti ir rašyti”, vedžiojanį pirštu po pirmąjį lietuvišką raidyną ir sunkiai, su klaidomis “slebizavojantį”:

Bag beg big bog bug.

Tokia buvo lietuviško rašto dvasios pradžia, jos išsiveržimas į kūrybą. Tos raidės – tarytum žvakelės, užsižiebiančios arba gęstančios žmogaus atmintyje, nelengvai ištariamoms, dar sunkiau į žodį sudedamos – kas gi tai, jeigu ne pastangos suprasti, nušvisti ir nušviesti, pakilti ir pakelti? Ir argi nepadidėjo žmogus, pirmosios knygos “Urėduose” – t. y. prievolėse, pareigose – perskaitęs: “Miliek artima tava kaipo patis save”. Arba: “Kas gier ira, daryk ir turesi garbe”.

Žinoma, tai idealusis žmogus, jo kontūrai Mažvydo sąmonėje, jo ilgesys ir projektas mūsų pirmojoje knygoje. Tikrovėje tas žmogus buvo kur kas prieštaringesnis, aptekęs visokiom velnuvom, deivėm, žemėpačiais bei laukosargiais, niekada negirdėjęs Dievo prisakymų, nuo dešimties metų nebuvęs bažnyčioje, geriau prisimenąs arimą nei poterius ir mieliau linkęs “su šventa burtininkie gaidi valgiti” nei klausyti šventų giesmių ar jas giedoti. Tokį žmogų Mažvydas piešia eiliuotoje knygos prakalboje.

Vadinasi, pirmoji mūsų knyga (kaip ir pridera knygai) liudija prieštaringą tikrovę bei joje sutrikusį, nusivylusį ir kenčiantį žmogų. Religinį, ideologinį

kovų metu, kai Dievą ir idėją vieni tempia į save, kiti – į save, žmogus jau nebežino, kuo tikėti, jis lenkiasi prie žemės ir grįžta prie senųjų savo dievų, duona tampa jo didžiuoju rūpesčiu, jam net ima atrodyti, kad pagrindinis dievas ir yra duona ir kad didesnis jos kąsnis yra didesnė laimė ir didesnė tiesa. Jau tampa nebesvarbu, kokiais būdais tas kąsnis – t. y. visos žemiškosios gėrybės – yra įgyjamas. Ar ne panašų laikotarpį išgyvename ir dabar? Todėl ir intelektualusis Ragainės klebonas Mažvydas niekaip nepajėgia prisišaukti savo parapijiečių sekmadienio pamaldoms, krikšto ar santuokos apeigoms. Matyt, būta nemažo konflikto ir nusivylimo, jeigu jis po dviejų ganytojiško darbo metų ryžosi apskusti savo aveles kunigaikščiui, prašydamas sudrausti jas “pasaulietinio kardo aštrumu”. Tikriausiai parapijiečiai nesuprato Mažvydo idealizmo, jo prozelitiško reiklumo, tačiau tuo pačiu metu jie galėjo kartu su savo ganytoju, pakėlę akis į dangų, iš visos širdies giedoti:

Liepk panams teisei rediti,

Muss iš teisybės suditi.

Ko gero, tai ir šiandien pačios aktualiausios eilutės mūsų pirmojoje knygoje.

Atsiverčiame savo pirmąją knygą suprasdami, jog tai pirmasis lietuvių kalbos namas, gryčia, stuba, troba, žemaičių numas, šiaudinė jos pastogė, tarp miškų pasimetusi medinė bažnytėlė, neturtingas tų laikų palivarkėlis... Tačiau, nepaisant knygos kuklumo, tai vienas didžiausių mūsų dvasios įvykių. Nuo jo prasideda kitokia Lietuva. Erdvesnė, gilesnė, gal net saugesnė, su ja mes tarytum integravomės į pasaulinę Rašto broliją: pirmoji knyga priklauso ne tik mums, bet ir visai žmonijai. Tai mūsų rašto senamiestis, kuriam, atrodo, neturėtų grėsti sugriuvimas. Bet ką gali žinoti – juk Lietuvos istorija pilna graudžių nutikimų: antai 1581 m. Vilniaus vyskupo nurodymu iš vieno knygų prekybininko buvo paimtos ir viešai sudegintos visos vadinamosios “eretiškos”, t. y. liuteroniškos, knygos. Nedrįsčiau tvirtinti, kad tarp jų nebuvo bent vieno mūsų pirmosios knygos egzemplioriaus – jos eretiškumui nustatyti pakako nuorodos tituliname puslapyje, kad ji “suguldyta” ir “išbrukta” Karaliaučiuje. O žmonės mėgsta žiūrėti į degančias knygas – net ir mūsų dienomis: gal tai kiek apšviečia jų tamsumą.

Taigi mūsų RAŠTO senamiestis. Dairomės po jį, negalėdami atsidžiaugti pirmojo lietuviško eilėraščio bokštu, meistriškai įkirstu jame akrostichu, apžiūrinėjame pirmojo lietuviško elementoriaus namus, žegnojamės prie nedi-

delės katekizmo bažnytėlės, kurioje vargo lietuviai kužda savo poterių, klausomės Mažvydo, drauge su “žekeliais” giedančio “giesmės šventas”... Yra ką pažiūrėti mūsų KNYGOS senamiestyje, yra prie ko susikaupti, ką patyrinėti. Tad paliekame ją atverstą.

Atversta knyga – tai atsivėrusi žmogaus dvasia.

Atsivėrusi darbui, kūrybai, meilei.

Įteikta 1996 m. gruodžio mėn.